

UDK 811.163.1(091)
235.3 Cyrillus, sanctus
235.3 Methodius, sanctus
Pregledni članak

Primljen: 25. 03. 2013.
Prihvaćen za tisak: 28. 10. 2013.

STJEPAN DAMJANOVIĆ
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb

JEDANAEST I POL STOLJEĆA NEZABORAVA

Prošlo je 1150 godina od dolaska Svete Braće među moravske Slavene. Taj događaj pamti se do naših dana ne samo kao povijesni podatak, nego se riječi i postupci dvojice solunskih Grka očitavaju kao inspirativne poruke. I suvremeni nam moralni i kulturološki autoriteti to djelo u koječemu postavljaju za uzor. To znači da postupci i riječi dvojice solunskih Grka do naših dana sudjeluju u oblikovanju ljudskih stavova. S druge strane, počeci književnosti svakoga slavenskoga naroda povezani su, u različitoj mjeri i na različite načine, s tim djelom, a to uvelike vrijedi i za početke njihovih književnih jezika. Ćirilometodsko djelo jedan je od najvažnijih izvorišta prevažne djelatnosti hrvatskih glagoljaša, izvorište moralnih stavova, književnojezičnih koncepcija, kulturnih stremljenja i dr.

KLJUČNE RIJEČI: *Sveta braća, staro(crkveno)slavenski jezik, trojezična hereza, srednjovjekovne slavenske književnosti, hrvatsko glagoljaštvo.*

Kada je papa Ivan Pavao II. 1980. proglasio svete Ćirila i Metoda suzaštitnicima Europe, nesumnjivo je htio upozoriti da Europa ima i svoje istočno krilo ili svoje drugo plućno krilo. Priključio ih je Svetom Benediktu, onome dakle svecu čiji su sljedbenici najviše učinili za onaj dio kulture koji nazivamo zajedničkom zapadnoeuropskom baštinom. Papa je tom prilikom (31. prosinca 1980.) napisao:

Moja je najdublja želja da – dobrotom presvete trojice i zagovorom Bogorodice i svih svetih – otpadne sve što razjedinjuje Crkvu, narode i zemlje, a različiti oblici predaja i kultura pridonese uzajamnom nadopunjavanju u onom bogatstvu koje je plod složnih duša. Neka svijest o tom duhovnom bogatstvu, koje se različitim putovima namrlo u baštinu pojedinih naroda europskoga kontinenta, omogući da naši suvremenici ustraju u dužnom poštovanju opravdanih zahtjeva i prava drugih naroda i u nastojanju oko mira. Neka nipošto ne sustanu pridonositi općem boljitku svijui i raditi na sretnoj budućnosti svih ljudi na Zemlji. (Ivan Pavao II. 1980.).

Kada sam čuo za Papinu odluku, sjetio sam se slike koja se nalazi u đakovačkom biskupskom domu i koja se zove *Hadrijan II. odobrava djelo Svete Braće*. Sliku je dao izraditi Strossmayer, a ostvario ju je 1862. rimski slikar Nikola Consoni po uputama biskupovim i Franje Račkoga. Na slici (ulje na platnu) nalaze se papa Hadrijan II, sveti Benedikt, sveti Ćiril i Metod i biskup Strossmayer. Dakle na slici koju je dao izraditi Strossmayer nalazi se poruka koju će anticipirati papinske odluke više od sto godina kasnije. Takvi su biskupovi vidoviti potezi mogli izaći samo iz

dubokoga razumijevanja povijesti. Benediktinci su nositelji kulture latinskoga jezika, a samo su u Hrvatskoj bili i nositelji kulture drukčijega jezičnoga izraza kao što nam svjedoče, da spomenem samo najpoznatije, Bašćanska ploča i glagoljaška benediktinska regula (hrvatski je prijevod uz anglosaksonski i armenski najstariji prijevod te regule s latinskoga na neki drugi jezik).

Papine misli koje sam naveo potvrda su da je i papa Slaven djelo Solunske braće čitao kao inspiraciju da kulturne i druge različitosti prihvaćamo kao bogaćenje, kao mamac koji privlači našu znatiželju da upoznamo drugo i drukčije, da se obogatimo i da se tom bogaćenju radujemo. Tako su ćirilometodsko djelo tumačili mnogi kroz povijest.

Godine 1939. u Milanu našao se kardinal Hermenegildo Pellegrinetti (papin poslanik u Jugoslaviji od 1922. do 1937) u osjetljivom položaju: morao je govoriti u velikoj dvorani punoj fašista. Odlučio se da im govori o Konstantinu Filozofu, tj. Svetom Ćirilu i njegovu bratu Svetom Metodu te, uz ostalo, rekao:

Sveti je Ćiril posjedovao ono što je danas rijetkost, naime divnu ravnotežu između svijesti o jedinstvu ljudskoga roda koje se temelji na zajedništvu podrijetla i otkupljenju, te između svijesti o individualnosti plemena i naroda koje proizlazi iz prirode i zato iz Boga.

I malo dalje:

Značajno je da su Ćiril i Metod u Moravskoj i u Rimu u bogoslužju upotrebljavali slavenski jezik. Nitko se ne bi čudio da su oni kao Grci upotrijebili grčki jezik koji se u Rimu u bogoslužju često upotrebljavao jer su ondje već stoljećima bili grčki samostani i mnogo grčkih doseljenika. Ali su ta dva velikana u latinskom Rimu, na grobu Sv. Petra, pred samim papom, slaveći bogoslužje slavenskim jezikom, izrazili veliku ideju kršćanskoga jedinstva (Grivec 1985: 51-52).

Kardinal je govoreći o osobama iz devetoga stoljeća govorio o osjetljivim problemima svojega vremena i to u uvjetima neslobode nije rijedak postupak ni u književnosti ni u publicistici. Događaji iz prošlosti mogu naravno biti i izmišljeni i "stilizirani", ali kardinal je svoj govor sazdao od provjerljivih činjenica mada je riječ o vremenu, događajima i osobama iz vrlo daleke prošlosti o kojima najčešće nemamo jako puno dokumenata, a za one koji su nam sačuvani ne možemo uvijek jamčiti vjerodostojnost. No, gore spomenuti stavovi mogu se izvesti izravno iz onoga što su Sveta Braća govorila i činila. U svojim polemikama u Hazariji Konstantin Filozof, stavu o izabranosti Abrahamovih sinova suprotstavljao je stav o jednakosti Adamove djece, a na više je mjesta pokazao svoje razumijevanje odnosa općega i posebnoga. Kada su ga poticali da kaže da je Grk, da pripada dakle superiornoj kulturi, on je odgovarao da je Adamov unuk. Na pitanje o svom podrijetlu odgovorio je:

Imao sam djeda veoma velika i slavna, koji je bio blizu cara, ali je predanu mu čast svojom voljom odbacio i bio izagnan, i, otišavši u stranu zemlju, osiromašio je, i tu me rodio. Ja pak tražim staru pradjedovsku čast, ali drugu nisam postigao. Adamov sam, naime, unuk (Žitja 1985: 51).

Traženje pradjedovskih časti traženje je, kao što je tumačio veliki slovenski ćirilometodijanac Franc Grivec, onoga stanja sinovstva u kojem je praotac Adam bio prije no što je sagriješio.

Bio je ponosan na svoj narod i kulturu, što se vidi iz susreta s ljudima iz drugoga naroda koji su se razmetali dostignućima svoje sredine i koje Konstantin podsjeća da se hvale kao čovjek s malo vode u mijehu pred osobom koja je s mora.

Neki je čovjek zagrabilo u moru vode i nošao je u mješini i hvataše se govoreći strancima: Vidite li vodu koje nema nitko osim mene! Pristupi mu neki čovjek primorac i reče mu: Jesi li ti lud da se hvataš tom smrdljivom mješinom? Pa mi imamo toga cijelo more! Tako činite i vi, jer su od nas proizašle sve umjetnosti i vještine (Žitja 1985: 45).

Te nam riječi također pomažu da razlikujemo ponos na svoje od prezira prema drugome i drukčijemu. Takav je stav urodio time da je obrazovani Grk Konstantin Filozof postao zaštitnikom slavenskoga svijeta iz uvjerenja da su svi ljudi djeca Božja.

U životopisima Svete Braće spominje se da su se u Veneciji sreli i polemizirali sa svećenicima koji su zastupali gledište da su samo tri jezika dostojna oltara: grčki, latinski i židovski. Neki filolozi drže da se ta rasprava nikada nije održala, nego da je riječ o Konstantinovu polemičkom spisu za koji je njegov životopisac držao da je bolje prenijeti ga kao dramatičan događaj. To je pitanje zanimljivo za filologe i povjesničare, ali bilo ovako ili onako, najvažnije su misli koje nam se nude. Središnji dio Konstantinova iskaza je ovaj:

Ne pada li kiša od Boga na sve jednako? Ili ne sja li sunce, također, na sve? Ne udišemo li svi isti zrak? A kako se vi ne stidite samo tri jezika priznavati, a hoćete da svi drugi narodi i plemena budu slijepi i gluhi? (Žitje 1985: 77)

Konstantin je njihov stav nazvao trojezičnim prokletstvom (trojezična hereza) i suprotstavio im se različitim argumentima. Navodima iz Svetoga Pisma, posebice iz Svetoga Pavla, pokazivao je da je njihovo gledište protivno Bibliji, a navodio im je i brojne kršćanske narode koji se služe svojim jezicima u liturgiji. Taj je njegov stav prozeo cijelo hrvatsko glagoljaštvo u kome je tako vidljivo uvjerenje da se čovjek čovjeku i čovjek Bogu najprisnije obraća na materinskom jeziku.

Podsjetimo se na prvu tiskanu hrvatsku knjigu, slavni glagoljični *Misal po zakonu rimskoga dvora*. U njegovu kolofonu piše da je tiskanje dovršeno 22. *pervara*, dakle veljače, 1483. Toga dana slavimo *Katedru Svetoga Petra* ili, kako su glagoljaši govorili, *Prjestol Svetago Petra*, slavio se i slavi se autoritet Petrove stolice. Glagoljaši su odabrali taj datum da bi rekli: Mi smo pravi katolici, mi samo nećemo latinski. Ili da se podsjetimo na činjenicu da su hrvatski glagoljaši preveli izvanredno velik broj funkcionalno različito usmjerenih tekstova s latinskoga, talijanskoga, češkoga. Pogledajmo samo naslove onoga što su preveli i vidjet ćemo da su to odreda najvažnija djela zapadnoeuropskih književnosti u srednjem vijeku: *Miracoli della gloriosa Vergine, Confessionale generale* (Michaela Carcano), *Vita et Transitus Sancti Hieronymi, Dialogi Gregorii papae* (zapravo: pseudo - Dijalozi), *De morte prologus, Altercatio corporis et animae, Summula Antoniana, Fiore di virtù, Modus bene vivendi ad sororem* (Bernard de Clairveaux), *Perfectione vitae ad sororem* (Sv. Bonaventura), *Quadragesimale perutilissimum* (Roberto Caracciolo), *Quadruga spirituale* (Niccolo da Osimo), *Manipulum curatorum* (Guido de Monte Rocherii), *Disticha moralia Catonis, Paradisus animae* (Albertus Magnus), *Speculum humanae salvationis, Visio Tundali, Pasional* (*Legenda aurea*,

česka verzija), *Sermones de sanctis* (Peregrinus), *Ars bene moriendi*, *Elucidarius*, *Trojanida*, *Aleksandrida*, viteški romani o Lancelotu, Tristanu itd.

Dakle njihova ljubav za vlastito nikako nije rezultirala kakvim uskogrudnim zatvaranjem – naprotiv! I kad su drugi izvori za njihovu djelatnost postali važniji i češći od ćirilometodskih, koncepcija gradnje jezika u njihovim tekstovima i bitni elementi njihove kulturne politike snažno su se naslanjali na učenje Svete solunske braće, prije svega na to da kršćanska ljubav nikoga ne isključuje. Zbog svega toga i drugoga što ovdje nije spomenuto nema nikakva smisla nijekati vezu između ćirilometodskoga djela i hrvatskoga glagoljaštva kao što nema smisla hrvatsko glagoljaštvo svoditi samo na tu ćirilometodsku sastavnicu.

Povijesni dokumenti potvrđuju da je glagoljičnih tekstova bilo sigurno u X. stoljeću mada se ni jedan nije sačuvao, a od XI. do polovice XVI. stoljeća glagoljica je premoćno pismo u bilježenju hrvatskoga jezika. Sve hrvatsko "najstarije" i "prvo" ostvareno je njome: kulturni tekst *Bašćanske ploče* (već se uobičajilo reći "od Bašćanske ploče do danas"), najstariji hrvatski zakonik, *Vinodolski* (1288), najstarija hrvatska tiskana knjiga – *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483), najstarija hrvatska početnica (1527) itd. Neki su hrvatskoglagoljski tekstovi najstariji slavenski predstavnici dotične teme: npr. dio legende o Sv. Stilitu, apokrif *Poslanica o poštovanju nedjelje*, gotovo svi su među najstarijima. Osim toga, dobro je neprekidno upozoravati, za neke se najstarije hrvatske tekstove pisane ćirilicom i latinicom može pokazati da su prepisani s još starijih glagoljičnih matica. (Najpoznatija latinična hrvatska inkunabula *Lekcionar Bernardina Splićanina* iz 1495. ima svoje uzore u glagoljičnim tekstovima. Poslije je taj lekcionar doživio svoje ćirilične i latinične, svoje kajkavske i štokavske stilizacije i njegova sudbina vrlo rječito govori o tome da je tadašnja čitateljska/slušateljska publika sva ta pisma i sve te jezične stilizacije doživljavala kao različite stilizacije jednoga jezika).

Korpus glagoljičnih tekstova započinju epigrafski spomenici. Najstariji su iz XI. stoljeća: *Plominski natpis* s likom ilirsko-rimskoga božanstva životinja i raslinja Silvana kojega je kršćanska tradicija poistovjetila sa Svetim Jurjem pa se reljef našao u zidu crkve Sv. Jurja u Plominu – na njemu je jedna nepotpuna rečenica (*se e pisъѣ s...*); *Valunska ploča* (na otoku Cresu) s istom rečenicom na latinskom i na hrvatskom jeziku (glagoljicom) pa se doimlje kao simboličan uvod u suživot romanske i slavenske kulture na hrvatskim prostorima (*têha sinъ vьnukъ juna// Techa et filius eius Bratochna et Iunna nepus eius*); *Krčki natpis* važan zbog bilježenja imena opata koja su slavenska (*Se zida majъ opatъ i radonê rugota, dobroslavъ*).

S razmeđa je stoljeća (XI/XII) poznata *Bašćanska ploča* koja sa svojih 13 redaka i 100 riječi prenosi i pjesnički stilizira obavijest iz samostanskoga kartulara da je hrvatski kralj Zvonimir darovao zemlju samostanu i crkvi Svete Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku i nudi druge podatke i brojne zagonetke. Ploča je postala kulturni tekst hrvatske kulture, simbolični početak povijesti hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika, inspirirala je pjesnike i skladatelje.

Iz istoga su vremena i *Jurandvorski ulomci*, četiri kamena ulomka koji su možda dijelovi ploče na kojoj se nastavlja tekst s Bašćanske ploče, a iz toga su razdoblja i neki epigrafski spomenici (*Plastovski ulomak*, *Supetarski ulomak*, *Kninski ulomak*) zanimljivi po izrazitom miješanju ćiriličnih i glagoljičnih slova.

Jedan kanonski staroslavenski tekst – *Kločev glagoljaš* (XI. st.) kadšto se povezuje s hrvatskim prostorima i po postanku, a posve je sigurno da je do XV. st. bio kućna relikvija hrvatskih knezova Frankapana koji su o tom kodeksu (imao je 1100 stranica od kojih je sačuvano samo 14) mislili da je autograf Svetoga Jeronima pa su ga okovali u srebro i zlato. Najstarijim predstavnikom tzv. hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika drže se *Bečki listići* (XI/XII. st.), dva lista pergamene na kojima su prijelaznim tipom glagoljice ispisani misalski tekstovi. Sve do XIV. st. vrijeme je fragmenata, tj. nije nam se sačuvao ni jedan cjelovit liturgijski ili neliturgijski kodeks. Svojedobno najbolji poznavatelj naše srednjovjekovne glagoljaške književnosti Stjepan Ivšić upozoravao je da su sačuvani nam fragmenti dijelovi velikih zbornika (velikih i po knjižnom formatu i po broju stranica) s kojima je propao vrlo obilat sadržaj. Neki se tekstovi i u ovako fragmentarno očuvanoj tradiciji javljaju po nekoliko puta što svjedoči o njihovoj iznimnoj popularnosti (npr. *Poslanica o poštovanju nedjelje* desetak puta).

Četrnaesto i petnaesto stoljeće zovu se zlatnim dobom hrvatskoga glagoljaštva. Iz toga vremena imamo sačuvano tridesetak cjelovitih brevijara, dvadesetak misala i tri psaltira te još puno fragmenata. U XIII. stoljeću, točnije 1248. godine papa Inocent IV. dopustio je senjskom biskupu Filipu da se u obavljanju liturgijskih čina izjednači sa svojim vjernicima, tj. da može misiti i obavljati druge obrede na hrvatskostaroslavenskom jeziku iz knjiga pisanih glagoljicom, a četiri godine kasnije (1252.) dopustio je to i benediktincima u Omišlju na otoku Krku. Ta su papinska dopuštenja signali popustljivije rimske politike prema nelatinskim liturgijskim jezicima pa je taj blaži stav dobro djelovao i na razvoj hrvatskoglagoljske tradicije. Dopuštenja su se poklopila sa zaživljavanjem plenarnih misala i brevijara koje je pokretljivi franjevački red raznio i po Hrvatskoj. Liturgijski korpus obično se dijeli na sjeverni i južni: sjevernoj bi skupini pripadali kodeksi s kvarnerskih otoka (Krk, Cres) i iz Istre, a južnoj oni koji su nastali na zadarskom području, u Lici i Krbavi. Prilično je sigurno da se u zaleđu Zadra, oko Nina, nalazilo drugo žarište hrvatskoga glagoljaštva, da je ono slične starine kao kvarnersko i da je pred kvarnersko-istarskim područjem imalo i jednu važnu prednost, tj. glagoljaška je djelatnost na zadarskom području oduvijek imala podršku istaknutih feudalaca. Ta dva područja povezivalo je treće, tj. krbavsko-ličko. Povezno područje (to je područje današnje Ličko-senjske županije) bilo je ono na kojem su u određenim vremenima pisani vrlo lijepi glagoljični kodeksi nerijetko namijenjeni tradicionalnom glagoljaškom istarsko-kvarnerskom području. S toga je (ličkoga) područja lijepi *Misal kneza Novaka* iz 1368. koji se čuva u Beču. Liturgijska je knjiga i prva hrvatska inkunabula već spomenuti *Misal po zakonu rimskoga dvora* otisnut 22. veljače 1483. Valja upozoriti da brojni liturgijski glagoljični tekstovi nipošto nisu korisni samo za jezikoslovna proučavanja i istraživanja liturgijske tradicije, nego da nude izvanredne spoznaje kulturološke vrijednosti, govore o sredini u kojoj su nastali i sredini kojoj su namijenjeni, njihovi kalendari i njihovi inicijali te drugi slikovni prilozi značajni su svjedoci kulturnoga ambijenta. Kada je riječ o brevijarima, ne smije se zaboraviti da su oni bili svagdanja svećenička lektira, a da su svećenici u starijim razdobljima glavni i među autorima neliturgijskih tekstova te stoga ritam brevijarskih tekstova nerijetko odzvanja u neliturgijskom dijelu glagoljaškoga korpusa, što nije ni glagoljaška, ni hrvatska specifičnost.

U korpusu hrvatskoglagoljičnih tekstova znatan je broj onih koji su i pisani s namjerom da u njima jezična funkcija djelovanja prevladava nad funkcijom priopćavanja. To su beletristički tekstovi i oni čine drugu veliku skupinu unutar hrvatskoglagoljskoga korpusa. Ti su se tekstovi najčešće nalazili u zbornicima jer su zbornici najpopularniji tip glagoljaške rukopisne knjige od XIV. do XVI st., ali živjeli su i prije i poslije toga vremena.

Iz prvoga razdoblja (koje završava krajem XIV. st.) spomenut ćemo samo najstariju sačuvanu zbirku pučkoga duhovnoga pjesništva, tzv. *Parišku pjesmaricu*. U njoj su nam sačuvane tematski i sadržajno različite pjesme, lijepa marijanska "O Marija, Božja mati", božićna "Bog se rodi u Vitliomi", pasionska "Pjesan ot muki Hrstovi", dvije pjesme koje su se pjevale na oprostaju s mrtvacem ("Bratja, brata sprovodimo", "Tu mislimo, bratja, ča smo"), rimovana legenda o Sv. Jurju zmajoubojici koja ujedinjuje elemente hagiografske i viteške poezije (Fališevac 1996) te potresna, izrazito angažirana dvanaesteračka pjesma "Svit se konča", pobuna protiv moralnoga posrtanja svećenstva itd. Zanimljivo je da je sedam od deset sačuvanih pjesama napisano u obliku osmeračkih distiha, što vjerojatno znači da osmerac u to vrijeme počinje prevladavati u hrvatskom pjesništvu.

S kraja toga razdoblja sačuvan nam je i *Zbornik Gregora Borislavića* iz 1375. On sadrži liturgijske i neliturgijske sadržaje (dijelove misala, brevijara, rituala, molitve, apokrifnu *Legendu o 12 petaka*, legendu o mučeništvu sv. Margarete itd.) i najstariji je sačuvani cjeloviti zbornik glagoljaške tradicije te najavljuje puno bolje sačuvano zborničko bogatstvo s kraja XIV. te tijekom cijeloga XV. i XVI. stoljeća: iz toga razdoblja imamo više od 20 sačuvanih cjelovitih zbornika. Neki su monotematski, tj. sadrže samo jednu vrstu tekstova. Najčešće je riječ o korizmenjacima, tj. zbirkama korizmenih propovijedi (npr. *Korizmenjak iz Oporta*, zatim *Greblov korizmenjak* itd.). Velika većina ih nudi raznolik i bogat sadržaj, a najzanimljiviji i najbogatiji je *Petrisov zbornik* iz 1468. koji na svojih 700 stranica predstavlja "antologiju tekstova iz raznih razdoblja i izvora obilježenu iznimnom raznovrsnošću i slojevitošću sadržaja". U njemu se nalaze tekstovi iz moralke, religiozno-propedeutički spisi, kazusi crkvenoga prava, crkveno govorništvo, rituali, legende, mirakuli, apokrifi, anegdote, dijelovi *Lucidara*, tj. srednjovjekovne enciklopedije, poezija, pripovijesti o Akiru. To je jedan cijeli dobro razveden sustav srednjovjekovnih književnih vrsta i doista se čovjek mora zapitati kako su nastajali ti voluminozni kodeksi, na kakve su se biblioteke i na kakvo obrazovanje oslanjali. Već sam spomenuo da se u tim glagoljaškim zbornicima nalaze vrijedni prijevodi s latinskoga, talijanskoga i češkoga jezika koji su znatno pomogli da književna čakavština i druge hrvatske književnojezične stilizacije razviju frazarij i rimarij, da postanu pogodno sredstvo za izražavanje svakoga sadržaja. Hrvatska srednjovjekovna književnost u tim zbornicima nudi veliku većinu najpopularnijih tekstova europskoga Zapada i to bez velikoga vremenskoga zaostatka. U tom je kontekstu zanimljivo podsjetiti da najstariji ostaci hrvatske zborničke literature nude tekstove s europskoga Istoka koji su u našu književnost ušli posredstvom staroslavenskih prijevoda, ali i tekstove s europskoga Zapada koji su upravo posredstvom glagoljičnih hrvatskih prijevoda našli put u ćirilične slavenske književnosti (npr. *Nikodemovo evanđelje*, kratka pasija Sv. Andrije i sl.). To je posve u skladu s položajem Hrvatske koji možemo zvati prijelaznim ili dvostruko

perifernim ili kako želimo: svakako je riječ o prostoru na kojem su se dodirivale kulturne i političke silnice europskoga Istoka i europskoga Zapada.

Kroatistima su iznimno važni pravni spomenici jer je ono što zovemo *lingua vernacula*, dakle narodni jezik, ušlo u pisanu praksu najranije upravo u tim, pravnim glagoljičnim tekstovima. Ovdje je ponajprije riječ o čakavštini, ali i kajkavštini i štokavštini. Još je 1867. Vatroslav Jagić isticao: "(...) razborit način pravnog raspravljanja, krasno u narodnom duhu a opet juridičkom punoćom pripovijedanje stvari, te obilat i razgovietan jezik" (Jagić 1867: 126) te da su ovi spomenici važni ne samo za pravnu hrvatsku povijest, nego i za književnu i kulturnu.

Osobine koje je Jagić isticao dobro se vide u *Vinodolskom zakoniku*, najstarijem hrvatskom zakonskom tekstu i, poslije *Ruske pravde*, najstarijoj kodifikaciji tradicionalnoga praslavenskoga običajnog prava. Taj je zakonik sastavljen 6. siječnja 1288. u Novom Vinodolskom, zapravo je tada sazvan skup koji je trebao promijeniti pravne norme u skladu s novim odnosima koje je nametnuo novi feudalni sustav. Spomenut ćemo i *Razvod istarski* notara Mikule, redigiran prije 1395., spoj dokumenata iz raznih razdoblja (s najstarijim slojem iz 1275. godine) sjedinjen u javnopravnu ispravu kojom se reguliraju međe između akvilejske patrijaršije, Venecije i pazinskih grofova. Tekst je napisan latinskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, a sačuvala se samo hrvatska glagoljična verzija. U jezično-stilskom pogledu taj je spis zanimljiv jer na mnogo mjesta, kao što je pokazao Josip Bratulić, pisac napušta stilski neutralan govor (usp. Bratulić 1978). Opisuje se tijek pravnoga postupka, svečani ophod istarskom zemljom, utvrđivanje međa i s tim u vezi živi prizori sukoba, pogađanja, mirenja, sastanaka odmora, blagovanja. S obzirom na to da se povezuje stvarnost iz različitih vremena, tekst se doima kao svojevrsna fikcija (usp. Bratulić 1978). Događa se stoga da takve pravne tekstove koji nisu pisani s namjerom da ih se prima kao književne danas doživljavamo kao književne i lijep broj tih isprava postao je predmetom ne samo povijesnojuričkoga i povijesnojezičnoga, nego i književnopovijesnoga studija.

Tek u zadnja četiri desetljeća naši književni povjesničari ozbiljno vode računa o njima kao o spomenicima hrvatske književnosti. Od starijih istraživača samo je Jagić primijetio stilističke otklone od stereotipnoga pravnoga pripovijedanja pa je jednom napisao: "Među time za nas koji ne gledamo ovdje na strogo juridičku stranu, važni su ovi spomenici radi historije kulture i književnosti naroda (...) U pripovijedanju vlada dramatska živost i nekoji su zakoni otegnuti čak u formu kratkih pripoviedčica (...)" (Jagić 1867: 133). Od sedamdesetih godina XX. stoljeća hrvatska je književna povijest, prvenstveno zahvaljujući Eduardu Hercigonji i Josipu Bratuliću i poticajima i ostvarajima koje su njih dvojica dali, počela sve češće, u sve većem broju pravnih spomenika, otkrivati kako je praktična pravna namjena obogaćena književnojezičnom intelektualnom nadgradnjom, kako se objektivni način kazivanja zamjenjuje subjektivnim, kako se uvode opisi, dijalozi, pitanja, usklici i drugi pripovjedački gradbeni elementi koje ne bismo očekivali u pravnom tekstu; istraživači su ustanovili da na ritam i frazu utječu hrvatskostaroslavenski liturgijski tekstovi i usmena hrvatska književnost itd. Pišući o testamentu Jelene, sestre Petra Kružića, Bratulić je naglasio da je "(...) pravni sadržaj bio važan za njezine suvremenike, ali kad danas pokušamo pročitati onu oporuku, ona na nas djeluje kao neka magična brojanica, puna boja i tajanstvenosti (...)" Pisar je poznavao

način dobrog pisanja" (Bratulić 1990: 28). Time Bratulić upozorava na dva izvora stvorenoga estetskoga ugođaja: s jedne strane sami su pisci namjerno odstupali od neutralnoga govora i htjeli postići ne samo pravne učinke, a s druge strane, i kad nisu imali takve namjere, stoljeća su učinila svoje, neka patina je legla na te tekstove i mi ih doživljavamo drukčije, nego njihovi suvremenici.

To, da su i stari pisci pravnih tekstova kadšto željeli da se njihov tekst čita i kao lijepa književnost, posebno se vidi u tzv. arengama, tj. uvodima u središnji dio rasprave, za koje pravници kažu da, juridički nije nužan, ali osigurava tekstu i pravnom činu svečanostu notu. U arengama se najbolje vidi kako pisar unosi onu za srednjovjekovnu književnost tako tipičnu binarnost, tj. opozicije život – smrt, tjelesno – duhovno, vječno – prolazno, dobro – zlo. Vrlo često ćemo ustanoviti da je riječ o pravoj umjetnosti riječi. Pritom nam nikakva pretjerivanja nisu potrebna, tj. umjetnost ne treba tražiti u onim pravnim spomenicima u kojima je nema. Jer, tako i tako, svaki od njih svjedok je o životu na našim prostorima, svjedok je bogate pravne tradicije, svjedok je sposobnosti hrvatskoga jezika da omogući izražavanje svih vrijednosti hrvatske civilizacije.

Za razumijevanje jezičnih rješenja na koja nailazimo u našim glagoljaškim tekstovima prvo je važno razumjeti ulogu staro(crkveno)slavenskoga. To je najstariji slavenski književni jezik nastao prevođenjem grčkih crkvenih knjiga na slavenski u 9. stoljeću. Iz toga se vremena nije sačuvao ni jedan tekst, ali se za tekstove iz 10. i 11. st. (staroslavenski kanon) drži da vjerno zrcale jezične osobine prvih prijevoda. Od 12. st. dalje u staroslavenske tekstove ulaze u većoj mjeri osobine živih slavenskih jezika pa se govori o redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika: češko-moravskoj, panonskoj, ruskoj, hrvatskoj, srpskoj, bugarskoj, makedonskoj i vlaškoj ili rumunjskoj. Srednjovjekovni izvori taj najstariji slavenski književni jezik uvijek zovu *slavenskim* (*slověnskъ*), a slavistika ga počinje ozbiljnije istraživati u 18. st. i otad do danas različito ga imenuje: *starocrkvenoslavenski* i *crkvenoslavenski* (kada se hoće naglasiti njegova najčešća funkcija i činjenica da je u pojedinim slučajevima funkcionirao samo kao liturgijski jezik) s tim što se drugi uglavnom upotrebljava za redakcijske tekstove; *starobugarski* i *staromakedonski* (kada se hoće upozoriti na podrijetlo temeljnih jezičnih osobina, tj. na govore na kojima je taj jezik izrastao); *općeslavenski književni jezik* (kada se naglašava da je taj jezik gotovo svim slavenskim narodima, barem na dijelu njihova prostora u nekom razdoblju njihove povijesti služio kao književni) i najčešće, *staroslavenski* (koji se mnogim stručnjacima ne čini prihvatljivim, ali koji se ustalio u uporabi, osobito kad govorimo o kanonskom i redakcijskom jeziku zajedno, a na to se najčešće misli kad se upotrebljava taj termin).

Kad stiže na hrvatske prostore, uostalom kao i na druge, on, barem načelno, ima status jednak latinskom, tj. i on je nadetničko (međunarodno) sredstvo priopćavanja, pa se u tom smislu s pravom govori o trojezičnoj (latinski-staroslavenski-hrvatski) hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. S druge strane, u slučajevima kada je neki književni jezik strukturno jako blizak nekim govorima, govornici obično jače zapažaju podudarnosti, nego razlike, barem u slučajevima kada na istom prostoru funkcionira i književni jezik strukturno dalek njihovim govorima (u ovom slučaju latinski). Tako se razložno može pretpostaviti da su srednjovjekovni hrvatski čitatelji/ slušatelji staroslavenski doživljavali kao stariju stilizaciju vlastitoga

književnoga jezika mada gledano iz nama suvremenoga jezikoslovnoga očista staroslavenski i starohrvatski jezični idiomi su jasno odvojeni sustavi. Oni stupaju u dinamičan odnos pa je njihovo miješanje najuočljivija osobina naših tekstova. Liturgijski su pisani hrvatskostaroslavenskim jezikom, tj. staroslavenskim jezikom pohrvaćenim uglavnom na razini glasova. Samo u manjem broju liturgijskih knjiga snažnije prodiru kroatizmi. Drukčije je s neliturgijskim tekstovima u kojima je odnos staroslavenskih i starohrvatskih elemenata različit od teksta do teksta i ovisi o mnogim činiteljima (o književnoj kulturi pisca i prepisivača, o vremenu kada to čini, o sredini u kojoj to čini, o predlošcima koje ima pred sobom itd).

Ono pak što volimo zvati "čistim hrvatskim" najčešće ćemo naći u pravnim tekstovima, ne samo glagoljičnima, nego i ćiriličnima (npr. *Povaljska listina*, *Poljički statut* i sl.). To ne treba shvatiti tako da u pravnim tekstovima uopće nema staroslavenizama; dapače, u početnim i završnim odredbama listina ima ih kadšto dosta jer su pisari očito držali da njihovom uporabom stvaraju dojam svečanoga iskaza i da pokazuju kako znaju nešto što drugi ne znaju. No u cjelini gledano u pravnim listinama hrvatski je posve premoćan staroslavenskomu. S obzirom na brojnost pravnih listina, na njihov prostorni i vremenski raspored one omogućuju jezikoslovcima ostvarivanje dobro razvedene slike povijesti hrvatskoga jezika, za što će, razumije se, biti nužno proučiti pod tim vidom još mnoge pravne spomenike.

Glagoljična sastavnica hrvatske pismenosti će se iz središta hrvatskih kulturnih događanja u 16. stoljeću pomalo seliti na periferiju i prepuštati glavnu ulogu latiničnom bilježenju hrvatskih jezičnih idioma, ali nipošto ne treba misliti da se proizvodnja glagoljičnih rukopisa i tiskovina smanjila u odnosu na korpus iz "zlatnoga doba glagoljaštva", kako volimo zvati glagoljičnu pismenost 14. i 15. stoljeća. Štoviše, riječ je o znatnom korpusu koji je hrvatska filologija istražila samo u malom dijelu pa se o jeziku tih tekstova može danas govoriti samo u naznakama. Taj znatan korpus ne ostvaruje se na sve manjem prostoru i sa smanjenim funkcijama, kako se to u našoj filološkoj literaturi kadšto tvrdi kada se piše da je glagoljica svedena na crkvenu uporabu. Takve tvrdnje previđaju velik broj glagoljičnih zbornika iz 16. stoljeća i vrlo mnogo glagoljičnih tekstova administrativno-pravnoga i drugih neliturgijskih usmjerenja. Očito je da glagoljaši i dalje marljivo pišu i prepisuju, ali njihova društvena i gospodarska snaga nije dostatna da bi pratili tempo koji je nametnuo izum tiska i da bi držali korak s novim snagama koje su se i davanjem prednosti latinici u bilježenju hrvatskih idioma usklađivali sa zahtjevima novoga vremena. U jezičnom pogledu to je kadšto značilo smanjenje mogućnosti da se iskoriste rezultati šestostoljetne izgradnje, tj. kontinuitet je poremećen mada nije i uništen. Naime, rezultati duge tradicije ugrađivani su, barem što se tiče leksičke, terminološke i frazeološke razine i u nove stilizacije hrvatskoga književnog jezika.

Zanimljivo je da u trenutku kada glagoljaštvo počinje svoju silaznu putanju u Hrvatskoj glagoljično pismo privlači pažnju učenih europskih krugova. Ugledni francuski humanist, orijentalist i historiograf Guillaume Postel (1510. – 1581.) upozorio je na glagoljicu 1538. u svojoj knjizi *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*, uz poglavlje "De lingua Hieronymiana, seu Dalmaticorum aut Illiricorum" donosi tablicu hrvatskoglagoľjičkoga alfabeta s različitim oblicima slova (majuskulnim i minuskulnim), s ligaturama i latiničnom transliteracijom te ponekom napomenom o sličnosti pojedinih slova s onima u armenskom, grčkom

ili židovskom pismu. Talijanski enciklopedist Giovanbattista Palatino objavio je 1545. u Rimu knjigu *Libro nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte lettera, antica et moderna, di qualunque nazione* i u njoj tablicu s glagoljičnim slovima i natpisima odgovarajućih latiničnih slova pod naslovom "Alphabetum Illiricum Divi Hieronymi". Slično postupa i Angelo Rocca (1545. – 1620.) u svojoj knjizi *Bibliotheca Apostolica Vaticana a Sixto V. Pont. Max. in splendidiorem ...* (1591) (Hercigonja 2009: 110–117).

Obično se kao kraj prirodnoga razvitka hrvatskoga glagoljaštva uzima Brozićev brevijar iz 1561. Naime, poslije toga brevijara nova glagoljska knjiga bit će otisnuta tek 1631. Bio je to Levakovićev misal otisnut u Rimu troškom Propagande "nakon mnogih traženja, diplomatskih, biskupskih i sinodalnih intervencija, pokušaja, dogovora, priprava" (Fućak 1975: 110). Nova je situacija uvjetovana svjetskim događajima: u Rimu je 1595. sklopljena, a u Brestu 1596. proglašena Brestovska unija kojom su Kijev i sva Rutenija sjedinjeni s Rimom. God. 1622. utemeljena je *Congregatio de propaganda fide* sa zadatkom da širi katolicizam. U tim uvjetima u Rimu je velika zainteresiranost za istočnoslavenski svijet pa je odlučeno da se napravi misal za sve katoličke Slavene koji će biti po volji Ukrajincima. Oni u tom pogledu imaju odlučujuću riječ u Rimu pa iako je posao u oblikovanju misala povjeren hrvatskom franjevcu Rafaelu Levakoviću, "zadnja ruka" bila je ona Metodija Terleckoga. Ukrajinizacija se provodila redovitim izdavanjem novih i zabranom uporabe prijašnjih liturgijskih knjiga. Drugo izdanje svojega misala Levaković je sam priredio 1648., treće izdanje splitski kanonik Ivan Paštrić 1706. (koji nije ništa mijenjao), a četvrto Matej Karaman i Mate Sović 1741. (još radikalnije ukrajinizirano). Izrazito su ukrajinizirana i izdanja časoslova 1648. (Levaković i Terlecki) i 1688. (Paštrić). Hrvatski glagoljaši nisu prihvaćali objašnjenja da su potrebne jedinstvene liturgijske knjige za sav katolički slavenski svijet i ta su ukrajinizirana izdanja izazvala njihovo nezadovoljstvo i udaljavanje puka od tradicije liturgijskoga slavenskoga jezika

+++

Iako je prošlo jedanaest i pol stoljeća od onoga trenutka kada su solunski Grci Konstantin, koji će u manastiru dobiti ime Ćiril (bio je običaj da krsno i redovničko ime počinju istim slovom – Konstantinos: Kyrillos), i Metod (to mu je redovničko ime, samo jedan nepouzdan izvor spominje i njegovo krsno ime – Mihael) stigli u Moravsku u svoju vjersko-političku misiju jačanja kršćanstva i jačanja bizantskoga utjecaja, ali su u toj misiji učinili za Slavene više no što su priželjkivali oni koji su ih poslali. Kršćanstvo se širilo (i) knjigom i tako su nastali prvi slavenski tekstovi i najstariji slavenski književni jezik, što je dvojici koje zovemo "Solunska braća", "Sveta braća", "Slavenski apostoli", "Slavenski prvoučitelji", osiguralo mjesto ne samo u popisu svetaca (i Pravoslavne i Katoličke crkve), nego se njihova imena ne mogu mimoći kada se govori o počecima slavenske pismenosti. Njihovo je djelo ugrađeno u sve slavenske srednjovjekovne književnosti u većoj ili manjoj mjeri, a jezik koji zovemo staro(crkveno)slavenski ugrađen je u povijesni razvoj svakoga slavenskoga književnoga jezika. Hrvatska srednjovjekovna književnost i jezik jako punu duguju ćirilometodskim izvorima, posebice u svojoj glagoljaškoj dionici, pa se čini posve primjerenim da se o velikoj obljetnici sjetimo toga iznimmoga djela.

LITERATURA

Bratulić, Josip. 1978. *Istarski razvod, Studija i tekst*. Pula.

Bratulić, Josip. 1990. *Jedanaest stoljeća hrvatske književnosti*. U *Sjaj baštine*. Split: Književni krug.

Fališevac, Dunja. 1995/96. "Pisan svetoga Jurja". *Croatica* 42/43/44: 97-109.

Fučak, Jerko. 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*. Zagreb: KS.

Grivec, Franc. 1985. *Sveti Ćiril i Metod slavenski blagovjesnici*. Prevele Livija Kirn i Vicencija Nosić. Zagreb: KS.

Hercigonja, Eduard. 2009. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: HSN.

Ivan Pavao II. "Egregiae virtutis" (Izvrsni kreposnici). Apostolsko pismo od 31. prosinca 1980. Preveo Bonaventura Duda.

Jagić, Vatroslav. 1867. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, I. Zagreb.

Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela. 1985. Preveo i protumačio Josip Bratulić. Zagreb: KS.

UNDICI SECOLI E MEZZO DI RIMEMBRANZA

Sono passati 1150 anni dall'arrivo dei Santi fratelli tra gli slavi di Moravia. È un evento ricordato fino ad oggi non solo come un fatto storico, ma ancora oggi le parole e gli impegni dei due fratelli greci di Salonicco trasmettono messaggi ispirativi. La loro opera viene presa dalle autorità morali e culturali contemporanee come punto di riferimento in molte situazioni. Ciò significa che l'opera e le parole dei due fratelli greci di Salonicco ancora oggi influiscono sulla costruzione degli atteggiamenti umani. Dall'altra parte, gli inizi di tutte le letterature slave sono legati all'opera dei Santi fratelli in maniera e quantità diverse, come ad essa sono legati gli inizi delle lingue letterarie slave. L'opera dei Santi Cirillo e Metodio rappresenta una delle fonti principali dell'importantissima attività dei croati glagolitici, fonte di atteggiamenti morali, di concetti linguistico-letterari, di aspirazioni culturali.

PAROLE CHIAVE: *Santi fratelli, antico slavo ecclesiastico, eresia trilingue, letterature slave medievali, glagolitico croato.*

